

УДК 159.922.4

Данилюк І. В.,

доктор психологічних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: dank07@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6522-5994

Гресько В. В.,

аспірант факультету психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: tori.viktoriya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8868-3560

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ОБРАЗУ РОСІЯН УКРАЇНСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті наведені основні положення щодо сутності поняття «етнічний стереотип», визначаються механізми впливу етнічного стереотипу на міжетнічну комунікацію. Розкриваються психологічні особливості сприймання образу росіян українською молоддю.

Представлено результати емпіричного дослідження, яке виявляє тип етнічної ідентичності української молоді та особливості вираженості гетеростереотипів щодо росіян, виявлено основні комунікативні установки.

Досліджено зв'язки типу етнічної ідентичності з побудовою образів представників іншої етнічної групи, а також етнічної ідентичності у формуванні етнічного стереотипу та комунікативних установок.

Ключові слова: етнос, етнічна ідентичність, етнічні стереотипи, сприймання, міжкультурна комунікація, українська молодь.

The article presents the main principles concerning the essence of the concept «ethnic stereotype», determines the mechanisms of influence of the ethnic stereotype on interethnic communication. The psychological features of the Ukrainian youth's perception of Russians' image are revealed.

The article contains results of the empirical research, which reveals the type of ethnic identity of Ukrainian youth and the particularity of the expression of heterostereotypes towards Russians. The main communicative attitudes are revealed.

The correlation between the type of ethnic identity and the perception and construction of images of representatives of another ethnic group is explored and also between ethnic identity in the formation of an ethnic stereotype and communicative installations.

Key words: *ethnos, ethnic identity, ethnic stereotypes, perception, intercultural communication, Ukrainian youth.*

Постановка проблеми. Загострення міжнаціональних відносин з початку 90-х років ХХ ст. на теренах колишнього СРСР викликало підвищений попит на знання якісного вирішення етнічних конфліктів й дозволило зняти своєрідне «табу» на вивчення проблем соціальної взаємодії етнічних спільнот. Реалії нашого життя стимулювали багаточисельні емпіричні дослідження, основною метою яких є вивчення становлення та трансформації етнічної ідентичності, етнічних стереотипів у системі міжетнічних відносин, проблем етнічних меншин, міграцій, акультурації та інших, насамперед соціально-психологічних проблем [1].

Особливої актуальності набувають соціально-психологічні особливості міжетнічних відносин. Постійні спалахи агресії на міжетнічному ґрунті, загострення міжнаціональних суперечностей вимагають глибшого розуміння природи етнічних стереотипів та механізмів їх впливу. Актуальним на сьогодні є також дослідження особливостей етнічних стереотипів української молоді, їх впливу на характер міжособистісних стосунків та процес міжособистісного оцінювання.

Так, центральне місце серед етносоціальних уявлень займають образи власної і інших етнічних груп. Сукупність цих знань зв'язує членів даної етнічної групи і служить основою її відмінності від інших етнічних груп.

Провідне місце у міжкультурній комунікації займає етнічна ідентичність. Вона впливає на побудову системи стосунків і дій в різних міжетнічних контактах, з її допомогою людина визначає своє місце в поліетнічному суспільстві і засвоює способи поведінки усередині і поза своєю групою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню етнічних стереотипів присвятили свої праці такі вчені, як У. Ліппман, Д. Катц, К. Брейлі, І. Гасанов, Г. Олпорт, Л. Гумільов, Г. Андреева, Н. Єрофеев, В. Крисько, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Трусов, А. Філіпов.

Серед вітчизняних учених проблемам етнічних стереотипів присвятили свої праці А. Бороноев, І. Брунова-Калісецька, В. Васютинський, П. Гнатенко, І. Данилюк, А. Львовичкіна, В. Євтух, В. Павленко, М. Пірен, С. Таглін, В. Трощинський та інші. Дослідження цих учених здебільшого присвячені вивченню загальнотеоретичних та методологіч-

них проблем формування етнічних стереотипів, а також методам та конкретним методикам дослідження етнічних стереотипів.

У межах формування ставлення до інших етносів важливою є також проблема визначення власної етнічної ідентичності, яку розробляли українські вчені: О. Чернова, М. Шульга, Т. Стефаненко, Г. Солдатова, С. Баклушинський, Н. Лебедева, В. Агєєв, О. Асмолов.

Проблема стереотипізації як одного з найважливіших механізмів соціалізації широко аналізувалася в дослідженнях О. Бодальова, А. Коваленко, М. Корнева, Дж. Міда, Б. Паригіна, В. Петровського. В контексті соціальної перцепції її розглядали Г. Андреева, Г. Келлі, С. Кондратьєва, Т. Ньюком, Г. Олпорт, М. Осгуд, Д. Тібо, Ф. Хайдер, Г. Хоманс.

Міжетнічне спілкування, як правило, відбувається через застосування етнічних стереотипів. Слід зазначити, якщо в певних народів сформувались негативні етнічні стереотипи щодо сприймання одне одного, то виникає загроза етнічного конфлікту. Неодноразово повторюючись, негативні етнічні стереотипи стають елементом суспільної свідомості. Відокремлення однієї національної спільності від інших не виключає наявності контактів між ними, спільної діяльності, у результаті якої етноси отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються етнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з точки зору певного етносу, ознак інших національних спільнот. Це усвідомлення здійснюється у формі побудови образу цієї етнічної групи [2].

Вивчення етнічних особливостей спілкування, на думку І. Кона, зумовлюється як соціально-психологічними чинниками, серед яких виокремлюють соціалізацію, соціальні норми, соціальні ролі, соціальні установки, так і культурними традиціями народу, табу, звичаями, що тісно пов'язані із стереотипами [5].

Ю. Платонов підкреслює, що основними чинниками, які впливають на зміст етнічних стереотипів, є специфіка стереотипізованої групи (її етнічна психологія, закріплена в культурі й у повсякденній свідомості система цінностей, суспільно-історичний розвиток); соціально-політичні та економічні умови розвитку груп і специфіка взаємин між ними; тривалість і глибина історичного контакту [3].

Т. Стефаненко зазначає той факт, що коли досвід міжетнічного спілкування був негативним, а відносини – ворожими, то, як правило, таке ставлення автоматично переноситься на кожного представника цієї групи, чим і задається негативна установка, відповідно до якої будується негативний образ, що визначає гетеростереотип. Саме від характеру відносин (співпраці або суперництва) залежать такі основні виміри стереотипів як зміст, спрямованість і рівень сприймання, ступінь істинності [7].

Згідно з Г. У. Солдатовою, формування етнічного в особистості зумовлене сукупністю взаємозв'язаних процесів, серед яких виділяють: процес

етнічної ідентифікації, який розглядають як ототожнення та самовизначення особистості через етнічну групу; процес міжетнічної диференціації, під яким розуміють розділення «своєї» і «чужих» етнічних груп та усвідомлення присутності в них певних міжетнічних відмінностей, серед яких можуть бути різні традиції, цінності, норми, мова і культурна специфіка; процес усвідомлення ставлення до «своєї» і «чужих» етнічних груп.

Етнічний стереотип внутрішньо діалогічний. Його основні структурні компоненти – авто- і гетеростереотипи, взаємодіючи, досягають певного рівня збалансованості. Діалогічність етнічного стереотипу в етноконтактній ситуації розглядається як основа процесу активізації міжетнічного порозуміння. Лише на основі зіставлень авто- і гетеростереотипів можна отримати повну характеристику взаємодії між національно-етнічними групами [6].

Виокремлення не вирішених раніше частин проблеми. Одним з питань етнопсихології є вивчення соціально-психологічних характеристик стереотипів та їх закономірностей. Етнічні стереотипи утворюються під впливом культурної соціально-політичної та економічної ситуації і постають психічним атитюдом.

На сьогоднішній день залишається не достатньо вивченим те, яким чином впливають суспільно прийняті стереотипи на сучасну молодь і спілкування між представниками різних народів.

Однією із складових міжнаціональної комунікації є сприймання та розуміння людьми різних національностей один одного як перцептивна сторона міжетнічного спілкування. Механізми соціальної перцепції (соціальна емпатія, атракція, каузальна атрибуція та ін.) залежать від закономірностей спілкування і соціально-психологічних особливостей взаємодії представників різних етнічних груп, а, зокрема, від специфіки прояву в цих процесах етнічних стереотипів.

Серед чинників, що впливають на становлення етнічних стереотипів, можна виокремити політичну, економічну та релігійну системи суспільства, які формують певний набір норм, цінностей, ідеалів, імперативів; соціально-психологічну спрямованість норм, цінностей, ідеалів усередині безпосереднього оточення індивідів.

Етнічна ідентичність постає важливим чинником для міжкультурної комунікації. Очевидно, що немає особистості, для якої було б можливим функціонування поза простором національної культури, кожна людина належить до тієї або іншої етнічної групи. Так, відчуття приналежності до певного народу, нації визначає соціальну та громадянську позицію особистості, а також є необхідною умовою функціонування будь-якої держави чи соціуму.

Людина легко і безболісно ідентифікує себе зі своєю етнічною спільнотою, оскільки механізмом формування етнічних установок і

стереотипів поведінки тут слугує наслідування. У процесі повсякденної життєдіяльності вона засвоює мову, культуру, традиції, соціальні і етнічні норми рідного етнічного оточення, формує необхідні навички комунікації з іншими народами і культурами [4].

Процеси самоідентифікації, які є характерними при розмежуванні своєї та чужої групи, дуже часто призводять до виникнення негативних упереджень і стійких стереотипів у ставленні до представників інших груп, а процеси категоризації та стереотипізації стають складовими елементами соціального сприймання.

Тому варто визначити зв'язок етнічної ідентичності з сприйманням та побудовою образу представників іншої етнічної групи, визначити механізми впливу етнічного стереотипу на міжетнічну комунікацію.

Мета статті: дослідити образ росіян, який існує в свідомості української молоді, та визначити актуальне ставлення до них залежно від типу етнічної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети проводилося емпіричне дослідження, у якому взяло участь 89 осіб віком від 18 до 26 років, переважно студенти вищих навчальних закладів міста Києва. 60 % вибірки становили жінки, а 40 % – чоловіки. Усі досліджувані – українці.

Для досягнення поставлених цілей використовувались наступні методики:

- діагностичний тест ставлень Кцоєвої-Солдатової;
- методика дослідження комунікативної установки Бойко;
- методика вивчення типів етнічної ідентичності Г. У. Солдатової, С. В. Рижової.

Спочатку ми проаналізували особливості етнічної ідентичності української молоді, одержані за допомогою методики типів етнічної ідентичності Г. Солдатової (рис. 1).

Аналіз отриманих за цією методикою даних дозволяє зробити висновок, що більшість української молоді має нормальну етнічну ідентичність, проте кількість осіб, що характеризуються етнічним егоїзмом та етнічною індіферентністю приблизно рівна. А такі негативні явища, як етніонігілізм та етноізоляціонізм дуже мало представлені серед української молоді та фактично є маргінальними.

Тож загалом можна зробити висновок, що, хоча і більшість має нормальну етнічну ідентичність, проте загалом ця соціально-демографічна група потребує роботи з розвитку та гармонізації їхньої ідентичності з українським етносом.

Незначна кількість представників вибірки з маргінальними типами етнічної ідентичності, лише 4,5 %, на жаль, не дозволяє використати їх результати в подальших дослідженнях.

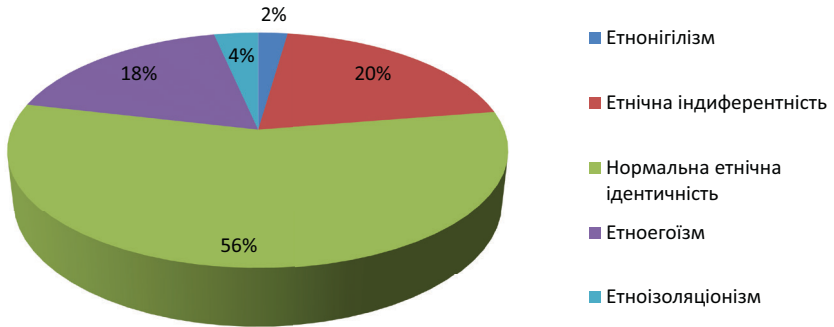

Рис. 1. Типи етнічної ідентичності української молоді

Далі ми вивчали гетеростереотипи у сприйманні росіян українською молоддю за допомогою діагностичного тесту ставлень Кцюєвої-Солдатової. Методика призначена для дослідження емоційно-оцінного компонента стереотипу.

Дана методика дозволяє оцінити сприймання представників іншої етнічної групи за наступними характеристиками: дипломатичний, нав'язливий, гордий, товариський, зарозумілий, лицемірний, активний, безхарактерний, дотепний, поступливий, ехидний, агресивний, економний, впертий, спритний, наполегливий, хитрий, жадібний, темпераментний, педантичний, обережний, акуратний, боягузливий, запальний.

У ході дослідження було виявлено, що особи з різним типом етнічної ідентичності по-різному сприймають типового представника російського етносу, що видається цілком логічним. А також різняться такі характеристики етнічного стереотипу як амбівалентність (ступінь емоційної визначеності стереотипу), вираженість (відображає силу стереотипного ефекту), спрямованість (знак і величина загальної емоційної орієнтації суб'єкта за ставленням до об'єкта).

Отримані за методикою дані характеристик стереотипу щодо росіян у осіб з різним типом етнічної ідентичності наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення характеристики етнічного стереотипу щодо росіян у осіб з різними типами етнічної ідентичності

	Амбівалентність	Вираженість	Спрямованість
Етнічна індивідуальність	13	8	-7
Нормальна етнічна ідентичність	9	9	-5
Етнонаціоналізм	7	11	-13

Так, особи з етнічною індиферентністю уявляють собі росіянина як досить нав'язливого, гордого, досить дипломатичного, активного, безхарактерного, дотепного, помірно агресивного, економного, не впертого, товариського, наполегливого, досить щедрого, темпераментного, запального, досить сміливого тощо. Слід зазначити, що цей стереотип у сприйманні дуже амбівалентний, тобто уявлення про росіян у цієї групи дуже абстрактне та розмите; має середній рівень вираженості та негативний характер спрямованості. Це може свідчити про те, що гетеростереотип росіян у них сформований під зовнішнім впливом та не базується на актуальному досвіді.

Особи з нормальною ідентичністю сприймають росіян як нав'язливих, гордих, зарозумілих, активний, лицемірних, поступливих, ехидних, впертих, дуже спритних та хитрих, жадібних, педантичних, обережних, акуратних, досить сміливих тощо. Цей етнічний стереотип характеризується середньою амбівалентністю та вираженістю і носить негативний характер. Тож в даному випадку можна говорити про загальне негативне тло сприймання особами з нормальною етнічною ідентичністю, але досить помірний та стриманий у власному вияві.

Щодо осіб з етноогоізмом, то вони сприймають росіян як нав'язливих, гордих, безхребетних, зарозумілих, лицемірних, ехидних, агресивних, хитрих, жадібних, темпераментних, боягузливих та запальних тощо. Слід зазначити, що ця група осіб надавала дуже низькі оцінки позитивним рисам росіян. Цей стереотип не амбівалентний, сильно виражений та має сильний негативний характер. Загалом це можна трактувати як негативне упереджене ставлення та відсутність толерантності.

Така негативна тенденція в сприйманні росіян викликала питання про актуальну поведінку осіб з різною етнічною ідентичністю щодо них. Для розуміння того, як особи з різним типом етнічної ідентичності та стереотипом ведуть себе з представниками російського етносу, використовувалася методика дослідження комунікативної установки Бойка, яка дозволяє визначити величину та характеристику негативної комунікативної установки. Отримані результати наведено на рисунку 2.

Як видно з рис. 2, між значеннями вираженості етностереотипу щодо росіян та між показниками з характеристик комунікативної установки у досліджуваних груп з етнічною індиферентністю та нормальною етнічною ідентичністю практично відсутні статистично значущі відмінності.

Так, для групи осіб з етнічною індиферентністю загальний бал негативної комунікативної установки становить 38, а бал негативної комунікативної установки для осіб з нормальною етнічною ідентичністю – 39. В обох випадках ці бали не значно більші від середнього значення

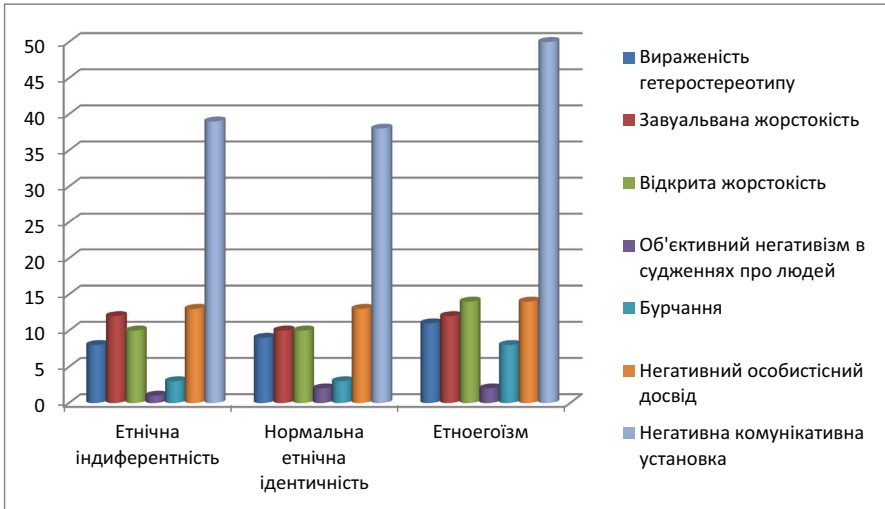

Рис. 2. Особливості комунікативних установок осіб з різними типами етнічної ідентичності

(33 бали), що свідчить про те, що насправді у цих груп ставлення до росіян більш нейтральне, ніж негативне.

Зовсім інша ситуація формується у групи осіб з етноегоїзмом. У них значно більш виражений негативний гетеростереотип щодо росіян, а негативна комунікативна установка сильно виражена (50 балів при середньому показнику в 33 бали). При цьому вони набагато більше готові до застосування прямої відкритої жорстокості, ніж представники груп з іншими типами етнічної ідентичності. Необхідно зазначити, що агресивність у комунікативній установці виявляється значною мірою в бурчанні та насправді не базується на дійсному життєвому досвіді осіб – тобто спричинена дією негативного етнічного стереотипу.

Висновки. Отже, однією із складових міжнаціональної комунікації є сприймання та розуміння людьми різних національностей одини одного. Міжетнічне спілкування, як правило, відбувається через застосування етнічних стереотипів. Вони, своєю чергою, утворюються під впливом культурної, соціально-політичної та економічної ситуації і постають психічним атитюдом.

Провідне місце у міжкультурній комунікації займає етнічна ідентичність. Вона впливає на побудову системи стосунків і дій в різних міжетнічних контактах, з її допомогою людина визначає своє місце в поліетнічному суспільстві і засвоює способи поведінки усередині і поза своєю групою.

Процеси самоідентифікації, які є характерними при розмежуванні своєї та чужої групи, дуже часто призводять до виникнення негативних упереджень і стійких стереотипів у ставленні до представників інших груп, а процеси категоризації та стереотипізації стають складовими елементами соціального сприйняття.

Дослідження етнічних типів української молоді свідчить про те, що переважаючою є нормальна етнічна ідентичність, етнічна індиферентність та етноогоїзм, інші ж типи етнічної ідентичності є маргінальними. Аналіз етнічного стереотипу щодо росіян у осіб з різними типами етнічної ідентичності свідчить про значну амбівалентність, невизначеність образу росіянина та про негативний характер цього стереотипу – на основі чого можна припустити, що це породжено наявною ситуацією в країні та сформовано під впливом зовнішньої інформації без опори на власний досвід.

Хоча наявна комунікативна установка і носить негативний характер, проте найвищі значення мають особи з етноогоїзмом, в яких агресія щодо росіян здебільшого проявляється у вигляді бурчання. Тож можна зробити висновок про те, що загалом міжнаціональна комунікація протікає без особливих проблем.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому видається необхідним проведення подібного дослідження не тільки в столичному регіоні, а в інших областях України та порівняння одержаних даних. Розглянути формування образу та ставлення до представників іншого етносу шляхом дослідження інших чинників, зокрема етнічної толерантності та її зв'язку з етнічною ідентичністю. Також актуальним є дослідження ставлення української молоді до власної держави та побудови її образу, визначити психологічні особливості автостереотипів, охарактеризувати міжетнічну взаємодію шляхом зіставлення авто- і гетеростереотипів.

Список використаних джерел

1. Данилюк І. В. Етнічна психологія в Україні: становлення та розвиток / І. В. Данилюк // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 131–145.
2. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія: навч. посіб. / А. М. Львовочкіна. – К.: МАУП, 2002. – 144 с.
3. Платонов Ю. П. Этническая психология / Ю. П. Платонов. – СПб.: Речь, 2001. – 320 с.
4. Почебут Л. Г. Кросс-культурная и этническая психология: учебное пособие / Л. Г. Почебут. – СПб.: Питер, 2012. – 336 с.
5. Психология национальной нетерпимости: хрестоматия / Сост. Ю. В. Чернявская. – Мн.: Харвест, 1998. – 560 с.

6. Солдато́ва Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдато́ва. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.

7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект-Пресс, 2003. – 368 с.

References transliterated

1. Danyljuk I. V. Etnichna psihologija v Ukraïni: stanovlennja ta rozvytok / I. V. Danyljuk // Mizhnarodnyj naukovyj forum: sociologija, psihologija, pedagogika, menedzhment: zb. nauk. prac'. – K.: Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2009. – Vyp. 1. – S. 131–145.

2. L'ovochkina A. M. Etnopsihologija: navch. posib. / A. M. L'ovochkina. – K.: MAUP, 2002. – 144 s.

3. Platonov Ju. P. Jetnicheskaja psihologija / Ju. P. Platonov. – SPb.: Rech', 2001. – 320 s.

4. Pochebut L. G. Kross-kul'turnaja i jetnicheskaja psihologija: uchebnoe posobie / L. G. Pochebut. – SPb.: Piter, 2012. – 336 s.

5. Psihologija nacional'noj neterpimosti: hrestomatija / Sost. Ju. V. Chernjavska. – Mn.: Harvest, 1998. – 560 s.

6. Soldatova G. U. Psihologija mezhjetnicheskoy naprjazhennosti / G. U. Soldatova. – M.: Smysl, 1998. – 389 s.

7. Stefanenko T. G. Jetnopsihologija / T. G. Stefanenko. – M.: Aspekt-Press, 2003. – 368 s.

Abstract

Danyiuk I. V.,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: dank07@ukr.net

Gresko V. V.,

Post-Graduate student, Department of
Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: tori.viktoriya@gmail.com

FEATURES OF UKRAINIAN YOUTH'S PERCEPTION OF RUSSIANS' IMAGE DEPENDING ON THE TYPE OF ETHNIC IDENTITY

The realities of our life stimulated numerous empirical studies, the main purpose of which is to study the formation and transformation of ethnic identity, ethnic stereotypes in the system of interethnic relations.

Interethnic communication, as a rule, occurs through the use of ethnic stereotypes. Constant outbreaks of aggression based on interethnic tension, exacerbation of interethnic contradictions require deeper understanding of the ethnic stereotypes and the mechanisms of their influence. The study of the peculiarities of ethnic stereotypes related to Ukrainian youth, their influence on the character of interpersonal relations and the process of interpersonal evaluation are also relevant today.

An ethnic identity takes a leading role in intercultural communication. It influences the construction of a system of relations and actions during various interethnic contacts which help a person to determine their place in a multi-ethnic society and to learn behavioural ways inside and outside their group.

Self-identification processes that are characteristic of differentiation between one's own and another's group very often lead to negative prejudices and stable stereotypes in relation to representatives of other groups, and processes of categorization and stereotyping become integral elements of social perception.

In the process of empirical research, it was discovered that the majority of Ukrainian young people have a normal ethnic identity, but the number of persons characterized by ethnic selfishness and ethnic indifference is approximately equal.

Ukrainian youth in different ways treat and form the image of a typical representative of the Russian ethnos, depending on their type of ethnic identity.

Отримано – 9 січня 2018

Рецензовано – 17 січня 2018

Прийнято – 22 січня 2018

Received – January 9, 2018

Revision – January 17, 2018

Accepted – January 22, 2018